

Alaki önállóság

Szabad és kötött szembenállás

2009/2010

Szabad morfémák

- alaki önállóság
- önmagukban, más testes morféma nélkül is előfordulhatnak a mondatban
- csak tömorfémák lehetnek
- jelentés tekintetében: önálló járulékosak
- tömorfémák szabadsága lehet: szükségszerű potenciális relatív

Szükségszerűen szabad

- nem toldalékolható - pl. *talán, hogy, is...*stb.
- nem vesznek részt a szóképzésben

Potenciálisan szabad

- fakultatív módon toldalékolható, azaz nem szükségszerű inflexiós toldalékmorfémával (jel, rag) ellátni ahhoz, hogy mondatba kerüljön
- DE ugyanakkor: felvehet a) inflexiós toldalékokat b) derivációs toldalékokat
- pl. bizonyos határozószók
fenn ~ fent *fent+ebb, fent+ről*
fent+i
akkor+i

Relatív szabadság

- igei és névszói tömorfémákra jellemző
- mondatpozícióban szükséges inflexiós toldalékkal ellátni

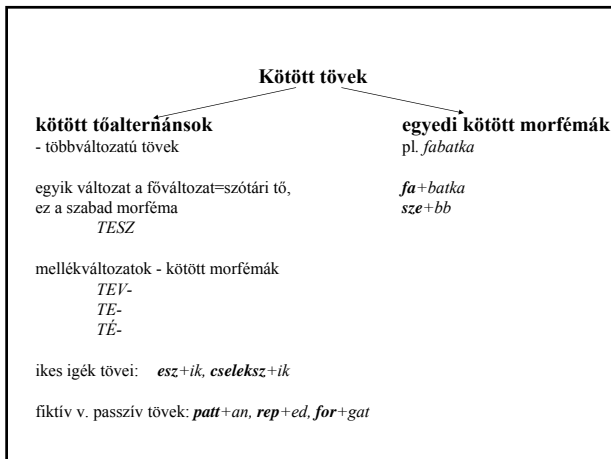
↓
testes affixumok v. zérómorfémák

pl. *fut-* *fut+Ø* (idő jel, mód jel, személy, szám rag)
könyv-
szép-

(Relativitás jelentése: ezek a tövek csak a zéró inflexiós toldalékkal ellátva tekintődnek „szabadnak”.)

Kötött morfémák

- nem fordulhatnak elő önállóan, csak más testes morfémával együtt
- kötöttség: kötelező
- ide tartozik:
  1. minden affixum
  2. a tö és az affixum közötti átmeneti jelenségek (képző- vagy ragszerű utótagok)
  3. tövek kisebbik része (többváltozatú tömorfémák mellékváltozatai, ikés és passzív ige-tövek, egyedi kötött morfémák)
- jelentés tekintetében: önálló vagy járulékos

Zéró morféma

- testetlen, azaz nincsen önálló hangteste
- kulcs: az oppozíció
- egy alaktani részrendszer megkülönböztető értékét képviselő nullája
- funkcionális rendszertag (vö. ház+∅ - ház+at, várt+∅- várt+ak
- relativitását az oppozíció hordozza
- inflexiós toldalékmorféma
- a relatív szabad töveken jelenik meg - a relatív szabadságot éppen a ∅ felvétele hordozza
- funkcionálisan differenciatív (=megkülönböztető szerepű) egy viszonyíkon vagy alaktani kategórián vagy egy paradigmán belül

Zéró a névszói paradigmákban (főnév, melléknév)

- dologszám: egyes szám jelöltsége
hajó+ ∅ vs. hajó+k
- eset: alanyeset vs. ragos esetek
ház+ ∅ vs. ház+tól
- melléknévi hasonlítás: alapfok vs. fokozatok
okos+ ∅ vs. okos+abb
okos+ ∅ vs. leg+okos+abb
- birtokosság: a jelöltségek egy alapvető viszonyítási rendszerében használódik ki
ház+ai+ ∅ vs. ház+ai+m
ház+ ∅+am vs. ház+ai+m

Zéró az igei paradigmákban

- két alapvető viszonyításban a jelölt-jelöletlen szembenállást mutatja

idő

jelen idő ∅ vs. múlt idő
olvas+ ∅ vs. olvas+ott

mód

jelöletlen: kijelentő mód
vár+ ∅ vs. vár+na

- személyszám és tárgyhatározottság

E. sz. vs. T. sz.
E. sz. 1., 2. sz. vs. 3. sz.

Alaktani grammatikai alapkategóriák (szófajokkal kapcsolatos kötelező információk)

- Névszói grammatikai alapkategóriák:
  - a) dologszám
  - b) viszonyítás
  - c) eset
  - d) hasonlítás (fokozás)
- Igei grammatikai alapkategóriák:
  - a) idő
  - b) mód
  - c) tárgyhatározottság
- Mindkettőben meglévő grammatikai alapkategóriák:
  - a) szám
  - b) személy